

Usûl, İmkân ve İhtiyaç Açısından Çocuk Yaştaki Râvilerin Hadis Semâi

Selim Demirci*

Öz

Hadis usûlü kaynaklarında, çocukların hangi yaştan itibaren hadis dinleyebilecekleri ya da alt sınır olarak hangi yaşta dinlemiş olduğu hadisleri nakledilebilecekleri bir mesele olarak ele alınmıştır. Hadis gibi farklı özellikleri bulunan ve zabt merkezli olan bir ilmin, temyiz döneminde de olsa çocuklar tarafından nasıl öğrenileceği dikkat çekici bir mevzudur. Öte yandan Hz. Peygamber dönemine yetişen çocuklar başta olmak üzere çocukların bulûğdan önceki dönemlere dair nakillerine kaynaklarda yer verilmiştir. Bundan dolayı çocukluk döneminin mahzurları ve imkânları dikkate alınarak usûl kaynaklarının bu konuyu nasıl değerlendirdiğinin ele alınması gerekmektedir.

Bu çalışmada gerek yoğun katılımların olduğu hadis meclislerinde gerekse muhad-dislerin bire bir yakın muhitinde özel ilgilenmesi suretiyle bir şekilde karşımıza çıkan çocukların hadis talebesi olma imkânı üzerinde durularak bunun bir gereklilik hatta zaruret olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Semâ, çocuk, hadis semâi, eğitim, icazet, kitabet, edâ.

* Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri/Hadis, Trabzon/ Türkiye, selimdemirci1453@gmail.com, orcid.org/0000-0003-0261-2716

Hadith Listening of Children in Terms of Methodology, Opportunity and Necessity

Abstract

From what age of children could listen to hadith or at what age they could narrate ahadith that they had heard is an issue in the books of usul al hadith. It is a remarkable matter how the hadith which is dabt/registration based and has different characteristics will be learned by the children just before puberty. Moreover, mainly the children lived in the age of Prophet Mohammed, the narrations by the children before puberty had been included in the sources. Therefore, taking the objections and opportunities of childhood into account, it must be studied how this issue evaluated in the books of methodology.

The opportunity of children as narrators will be evaluated in this article, moreover, it will be emphasized as a necessity.

Keywords: Listening, child, hadith listening, education, permission, literary composition, narration.

Giriş

İlmî bir faaliyette öğretici/şeyh ve öğrenen/talebe eğitimin vazgeçilmez unsurlarıdır. Hadis eğitimi söz konusu olduğunda, semâ-arzın nitelikli bir şekilde yürütülebilmesi için hadis şeyhinin bazı ahlâkî vasıflara sahip olması gerektiği ve talebenin de riayet etmesi gereken bazı kurallar olduğu belirtilmiş, bunları izah eden eserler yazılmıştır.

Söz konusu eserlere göz atıldığında; ‘kuralların’ hâkim olduğu ‘sistematik’, ‘disiplinli’, ‘ayrıntılı’ belirleyiciliğinin ön planda olduğu bir eğitim-öğretim faaliyeti karşımıza çıkmaktadır.¹ Derse erken gitmek, güzel görünüm, temiz sîret, selamda ses tonuna dikkat etmek, izin verilmeden ilim meclisine girmek, hadis meclisinde saygı, soru sorma âdâbına riayet etmek gibi özelliklere bakıldığında² bunların her birinin önemli ve netice beklenen bir ilmî mesai açısından gerekli olduğu inkâr edilemez.

Buna mukabil hadis meclislerine getirilen ve bir hadis talebesi muamelesi gören çocuklar açısından meseleye bakıldığında ise bu usullerin onlara nasıl tatbik edildiği/edilebileceği de bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu manada temel hadis usulü kaynaklarında, tahammül ve eda bağlamında hangi yaşın çocukların semâi/tahammülü için uygun olduğu konusunda muhtelif görüşler zikredilerek mesele ele alınmıştır. Bundan dolayı öncelikle usul kaynaklarında konunun nasıl değerlendirildiği, hangi yaşların uygun görüldüğü ve farklı uygulamaların nasıl telif edildiği tespit edilmelidir.

Yaşı çok küçük olan mümeyyiz çocukların veya mümeyyiz olup henüz bulûğa ermemiş kimselerin semâ ve tahammüle elverişli olmamalarını mutlak bir kaide olarak benimsemenin hem teorik hem de pratik açıdan farklı sonuçlar doğuracağı bilinmelidir. Bu -özellikle temyiz yaşı ile bulûğ arasında ortalama 6-7 senelik bir dönem olduğunu dikkate aldığımızda- ilmî faaliyetler açısından temel esasların öğrenilememesi ya da geç öğrenilmesi anlamına gelir. Şu durumda erken dönemlerde tabî bir şekilde alınması gereken esasların eğitimi ile uğraşmak, geç dönemlerde başka şeyleri ertelemeye sebep olacağı için en başından sekteye/inkıtaya uğramış bir ilmî süreç ortaya çıkmış olacaktır. Özellikle çocukların ruhen ve ahlâken ilim meclislerinin ortamını erken teneffüs etmelerinin de önü açılmış olur. Bundan dolayı çocukların ilim ortamlarına katılımının bir ihtiyaçtan öte zaruret olduğu söylenebilir.

1 Konuyla ilgili örnekler, hocanın taşınması gereken ahlâkî vasıflar, talebenin dikkat etmesi gereken bazı kurallar hakkında fikir edinmek açısından bk. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâku'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, Beyrut 1416/1996; İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Öğrenimi Tarihi ve Güncel Boyut*, İstanbul 2011.

2 Çakan, *Hadis Öğrenimi*, s. 24-69.

Buna karşın -netice itibariyle- ‘çocuk’ olan bireyin neyi, ne kadar öğrenebileceği konusu, bu dönemin imkânlarını tespit ve kaynaklarda örnek olarak zikredilen çok erken yaşlarda ilim meclislerine getirilen çocuklara dair bilgileri tahkik açısından önemlidir. Bu anlamda özellikle onların hızlı bir değişim yaşadığı 0-2, 2-6, 7-12/13 gibi eğitimcilerin kritik yaş dönemleri dediği aralıklardaki kavrama güçlerini ve karakter özelliklerini, fizikî ve ruhî gelişimlerini merkeze alan çalışmaların verilerinden de istifade edilmesi gerekmektedir.

Çocuklar ve onların ilim meclislerinde hadis tahammüllerinden söz edildiğinde hadis tarihi açısından ‘cârî’ olan bir uygulamadan söz edildiğine dikkat edilmelidir. Bu noktadan hareketle meselenin usulde ele alınışı ve ‘imkânı’ yanında uygulamadan da bahsedilmelidir. Buna dair zikredilebilecek farklı dönemlerdeki uygulamalar, bazı muhaddislerin ferdî tecrübeleri ve hadis meclislerinden bazı örnekler konunun uygulama cihetiyle anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Bu çalışmada mezkûr gayelere işaret edebilmek için bir usul problemi olarak çocukların semâ yaşına, onlara verilen icazetlere, bunun eğitim öğretim faaliyeti açısından önemine, çocukların yapıları itibariyle öğrenme imkânlarına ve pratikteki bazı uygulamalara yer verilecektir.

I. Bir Usûl Problemi Olarak Çocukların Semâ Meclislerine Katılımı

A. Buhârî'nin (ö. 256/870) Konuya Yaklaşımı

Bilindiği gibi; hadis eğitim ve öğretimi ile ilgili temel meseleler usul kitaplarında *Tahammül ve Eda Yolları*'nın anlatıldığı bölümlerde ele alınmaktadır. En yaygın ve muteber hadis rivayet vasıtaları olan semâ ve kıraat metodu çerçevesinde tahammülün ne zaman sahih olduğu konusu da ele alınır. Ancak bir hadis usulü kitabı olmamasına rağmen Buhârî'nin (ö. 256/870) *el-Câmiu's-sahîh*'inde bu konuya, bir bâb başlığında yer verilmektedir. Kitabı'l-İlm'de bulunan ilgili bâbın başlığı *باب مَتَى يَصِحُّ سَمَاعُ الصَّغِيرِ* (Küçüğün/çocuğun semâi ne zaman sahih olur?) şeklindedir.

Buhârî burada öncelikle Abdullah b. Abbâs'ın (ö. 68/687-88) bulûğ çağına yaklaştığı döneme ve Mahmûd b. er-Rebî'in (ö. 99/717) beş yaşında iken Hz. Peygamber ile arasında yaşanan şakalaşmaya dair rivayetine yer verir. Buna göre zahiri itibariyle her iki olay da iki sınıra tekabül etmektedir. Abdullah b. Abbâs'ın rivayeti bulûğun hemen öncesi bir dönemi, Mahmûd İbnü'r-Rebî'in rivayeti de alt sınır olan dönemi yani beş yaşı göstermektedir.

Buhârî'nin meşhur şerhlerinden *Fethu'l-bârî*'de bâb başlığı ile musannifin konu etrafında vaki olan -Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn gibi- muhaddisler

arasındaki ihtilafa işaret ettiği³ ve bu hadisin beş yaşında olan çocukların semâinin sıhhatine, bu yaşın altındakilerin ise ‘hadara/bulundu, katıldı’ yazılması gerektiğine delil olarak zikredildiği belirtilmektedir. İbn Hacer (ö. 852/1449) ise bu hadiste ve bâb başlığında buna delil olan bir şey bulunmadığını aksine bu konuda anlayışın esas alınması gerektiğini belirtir. Akabinde ise beş yaşın altında olduğu halde fehm ve temyiz kabiliyeti olanların semâ tatbikatının örneklerini zikreder.⁴ Şu durumda o, buradaki başlığın takyid ifade etmediğine, zımnen buradaki iki naklin rivayet itibariyle sınırlayıcı olmadığına, bu konuda teknik olarak sayı sınırlaması değil temyiz esas olduğuna, bunun tahakkuku durumunda ise beş yaşın altındaki çocuklarda dahi semâin uygun olabileceğine işaret etmektedir.

Bir diğer Buhârî şarihi Aynî (ö. 855/1451) ise hadis semâinin sahih olduğu yaş sınırı ile ilgili muhaddislerden muhtelif görüşler nakletmekte⁵ bâb başlığının altında *es-Sahih*’te zikredilen her iki rivayetin de çocukların semâinin sıhhatine işaret ettiğini⁶ söylemektedir. Ayrıca o, müteahhir hadisçilerin bu rivayetten hareketle bu konuda asgarî sınır olarak beş yaşına dikkat çektiklerini,⁷ Buhârî’nin burada hadisler arasında yani doğrudan Hz. Peygamberle irtibatlı olarak nakillerdeki en erken yaş içeren rivayeti zikrettiğini belirtmektedir. Yani ona göre de Buhârî söz konusu rivayeti, bir takyid olarak değil, nakil itibariyle bu hususa delil olabilecek en erken yaşa işaret edebilecek bilgi olarak zikretmiştir.

B. Râmeürmüzî’nin (ö. 360/971) Konuyu Ele Alışı

İlk usul müellifleri arasında zikredilen Râmeürmüzî (ö. 360/971) meseleyi *Hadis Talebesinin Vasıfları* (الْقَوْلُ فِي أَوْصَافِ الطَّالِبِ بَابُ) başlığı ile ele almaktadır. Konuyu belli rivayetler üzerinden tahkik eden müellif, konu ile ilgili erken dönem muhaddislerinden nakillerde bulunmaktadır. Bu manada görüşü zikredilenlerin ilki İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742)’dir. Burada yapılan aktarıma göre Süfyan b. Uyeyne (ö. 198/814), Zührî’nin şöyle dediğini belirtmiştir: “İlim/hadis talebinde senin yaşından daha küçük bir yaşta uygun görmüyorum.”⁸

3 İbn Hacer, Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî, *Fethu’l-bârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, Dımaşk 1421/2000, c. I, s. 225.

4 İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, c. I, s. 228.

5 Aynî, Ebü Muhammed (Ebü’s-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed, *Umdetü’l-kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, Lübnan/Beyrut 2009, c. II, s. 102.

6 Aynî, *Umdetü’l-kârî*, c. II, s. 105, 109.

7 *A.g.e.*, c. II, s. 102, 108-109.

8 Rameürmüzî, Kâdî Ebü Muhammed b. Hallâd el-Hasen b. Abdurrahmân, *el-Muhaddisu’l-fâsil beyne’r-râvî ve’l-vâtî*, Beyrut 1391/1971, s. 185.

Burada Zührî'nin işaret ettiği Süfyan b. Uyeyne'nin yaşındır. Süfyan da bu esnada yaşının on beş olduğunu ifade etmektedir.⁹ Buradaki ifadeden sarih olarak Zührî'nin hadis talebine elverişli yaş olarak on beşi tercih ettiği anlaşıl-maktadır.

Zührî'nin vefat tarihinin h. 124,¹⁰ Süfyan b. Uyeyne'nin doğumunun da h. 107 olduğunu¹¹ dikkate aldığımızda bahse konu olan dönem h. 122-124 yılları arası tarihlere tekabül etmektedir. Şu durumda naklin zahiri itibariyle Süfyan b. Uyeyne'nin Zührî'yi sadece iki sene dinlediğini, hatta ona göre böyle olması gerektiğini belirtmemiz gerekmektedir. Ancak metnin devamına bakıldığında durum biraz daha belirginleşmektedir. Burada talep edilen on beş yaşın Zührî'ye göre *hadis semâi* için değil kitabet için elverişli olan dönem olduğu anlaşılmaktadır.¹² Nitekim Râmeihürmüzî de naklettiği bir başka rivayette Süfyan b. Uyeyne'nin, Zührî'den on beş yaşında iken *hadis yazdığını*, yazmaya başlaması ile Zührî'nin vefatı arasında yaklaşık iki sene olduğunu kaydetmektedir.¹³ Benzer

9 Rameihürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl*, s. 185.

10 Rameihürmüzî onun vefat tarihini 124 olarak verir. (*el-Muhaddisu'l-fâsıl*, s. 185) *Takrib*'te ise 125 senesinde vefat ettiği, ancak bundan bir veya iki sene önce vefat ettiğini söyleyenlerin bulunduğu da belirtilmiştir. (Bk. İbn Hacer, *Takribü'l-Tehzib*, Suriye/Haleb 1412/1992, s. 506) Özkan da onun ölümüne dair daha net bir tarihi şöyle kaydeder: “Zührî 17 Ramazan 124'te (25 Temmuz 742) Vâdilkurâ yakınlarında kendisine ait Şağb denilen yerde vefat etti ve oraya defnedildi.” Halit Özkan, “Zührî”, *DİA*, c. XLIV, s. 546.

11 Rameihürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl*, s. 185. Vefat tarihi *Takrib*'te h. 198 olarak kaydedilmiş ve onun vefat ettiğinde doksan bir yaşında olduğu belirtilmiştir. (İbn Hacer, *Takribü'l-Tehzib*, s. 245) Buna göre de o h. 107'de doğmuş olmalıdır. Hatiboğlu da onun “Şâban 107'de (Aralık 725 - Ocak 726) Kûfe'de” doğduğunu belirtmektedir. (İbrahim Hatiboğlu, “Süfyan b. Uyeyne”, *DİA*, c. XXXVIII, s. 28.)

12 Sehâvî'nin zikrettiği şu bilgiler de Süfyan b. Uyeyne'nin erken yaşlarda hadisle/ilimle meşgul olduğunu göstermektedir: “*İmam Ahmed şöyle demiştir: İbn Uyeyne, babası onu küçükken Mekke'ye yolculuğa çıkarmıştır. Amr b. Dinar (gibi bazı üstadlar)'dan hadis dinlemiştir... (Bir defasında) İbn Uyeyne şöyle demiştir: Beni on yaşında iken bir görseydin; boyum beş karış, yüzüm dinar gibi, ben ateş parçası gibi, elbisem küçük, yenleri kısa...'* (Bk. Sehâvî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrahmân, *Fethu'l-muğîs bi şerhi Elfiyyeti'l-hadis li'l-İrâkî*, Riyad 1426, c. II, s. 318.) Bu hususu teyid edici bir ifade de şöyledir: ‘*Ben yedi yaşında iken Kur'an okudum ve yedi yaşında iken hadis yazdım.*’ (Bk. Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, c. II, s. 319.)

13 Rameihürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl*, s. 185. Zührî'nin hadis kitabeti için esas aldığı on beş yaşın İmam Malik, Şafîî, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed gibi bazı fakihlere göre bulûğ yaş olduğunu dikkate alırsak (Rameihürmüzî, s. 185. Ayrıca bk. Ali Bardakoğlu, “Bulûğ”, *DİA*, c. VI, s. 413-414), onun hadis kitabeti ile hadis semâını birbirinden ayrı düşündüğünü kitabet için bulûğ şart koştuğunu söylemek mümkündür.

şekilde o Zührî'ye bunu sormadan önce de hadis ezberlediğine/hıfzettğine *كنت احفظ الحديث قبل أن أسأل الزهري عنه* ifadesi ile işaret etmektedir.¹⁴

Râmeürmüzî'nin konu ile ilgili kendisinden nakilde bulunduğu bir diğer muhaddis de Evzâî'dir. O, Evzâî'nin (ö. 157/774) bu konuda kendisine sorulan bir soruya şu şekilde cevap verdiğini kaydeder: “(Hadis talebesi) *On yaştan altında bile olsa imlâyı zabtettiğinde semâi caiz olur.*”¹⁵

Buradaki ifadenin delili olarak yedi yaşında çocuklara namazı emreden hadisin¹⁶ hüccet olarak zikredildiğini belirten Râmeürmüzî, Evzâî'den nakledilen görüşün sıhhatini bilmediğini ancak bu bilginin itibara elverişli olduğunu kaydeder.¹⁷ Çünkü çocuklara yedi yaşında namaz emri alıştıurma/idman içindir yoksa vacip olduğu için değildir. Hadis yazımı da böyledir. Hadis yazımında bulûğ ve benzeri şeyler itibara alınmaz. Aksine onda muteber olan *'hareket, olgunluk, teyakkuz ve zabttır.*”¹⁸

Burada müellifin yaklaşımını ve aşağıdaki değerlendirmelerini anlamamızı sağlayacak olan teyakkuz, zabt, olgunluk gibi kavramlar önem arz etmektedir. Hanbel b. İshak'tan (ö. 273/886) aktarılan bilgi de bu hususu teyit etmektedir. Buna göre Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Süleyman b. Mihran el-A'meş'in (ö. 148/765) talebesi Ebû Nuaym el-Fazl b. Dükeyn (ö. 219/834) on sekiz yaşında iken öldüğünü belirtmiştir.¹⁹

Ebû Nuaym'ın bir muhaddis olarak A'meş'ten istifadesini dikkate aldığımızda burada zikredilen on sekiz yaş ve daha öncesinin ilim açısından hem semâ ve hem de yazmada elverişli dönem olarak değerlendirildiği söylenebilir. Nitekim konu bağlamında kişinin yirmi yaşına kadar temel bilgileri öğrenmesi gerektiğine, bundan sonra hadis yazımı ile meşgul olabileceğine dair de bazı bilgiler aktarılmıştır. Ebu'l-Ahvas, Süfyan es-Sevrî, Ebû Abdillah ez-Zübeyrî gibi isimlerden yirmi yaşın hadis öğreniminde, hadis yazmada ve hadis için yolculuğa çıkmada

14 Rameürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl*, s. 185. Rameürmüzî buradaki on beş hatta yirmi yaşın tâbiûn dönemi uygulamasına delâlet ettiğini de söylemektedir. Rameürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl*, s. 186.

15 Rameürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl*, s. 186.

16 Hadis ve yorumu için bk. Ali Akyüz, “Çocuk ve Namaz”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2002, sayı: 10, s. 83-88; Mustafa Ertürk, “Çocuğun Dîni Eğitiminde Kullanılan Bir Hadis ve Tahlili”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, 2002, cilt: II, sayı: 2, s. 53-79.

17 İfadeler için ayrıca bk. Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *el-Kifâye fi ilmi'r-ri-vâye*, Lübnan/Beyrut 2012, s. 61.

18 Rameürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl*, s. 186.

19 *A.g.e.*, s. 187.

ideal yaş olduğuna işaret eden alıntılara yer veren²⁰ Râmehmürmüzî burada zikredilen yaşın aklın olgunlaştığı dönem olarak görüldüğünü de kaydeder. Esasında yirmi yaş gibi ileri dönemler sadece ismi geçen muhaddislerin görüşünü değil yerel uygulamaları da yansıtmaktadır. Mesela Basralıların on, Kûfelilerin yirmi ve Şamlıların ise otuz yaşında hadis yazdıkları/yazdırdıkları,²¹ belirtilmiştir. Daha belirgin bir şekilde Kûfelilerin çocuklarını küçükken değil ancak yirmi yaşını tamamladıklarında ilim için yolculuğa çıkardıklarına işaret edilir.

Bunu bir problem olarak gören Râmehmürmüzî, hadis semâi ve nakli için yirmi, otuz gibi yaşlar dikkate alındığında; yani yirmi yaşından önce çocukların/gençlerin semâi sahih kabul edilmediği takdirde ilim ehlinin başta sahabenin içinde çocuk olanların bu dönemleri ile ilgili Hz. Peygamber'den yapmış olduğu nakiller olmak üzere birçok naklin sâkıt olması gerektiğini²² söylemektedir. Ona göre çok erken dönemlerde yapılan hadis tahammülü uygundur. O, bunu açıklama sadedinde Ali b. el-Medinî'den (ö. 234/848-49) nakille aşağıdaki bilgiyi kaydeder:

*“Misver b. Mahreme sekiz yaşında iken hıfzetti/hadis ezberledi. Ömer b. Ebû Seleme yedi yaşında iken Hz. Peygamber'in hadisini ezberledi. Saib b. Yezîd, Sehl b. Ebû Hasme ve Sabit b. Dahhak da aynı şekilde sekiz yaşında iken hadis ezberlemişlerdir. Abdullah b. Hanzala'ya gelince şüphesiz o yedi yaşında iken Rasulullah (s.a.v.) vefat etti ve onun Hz. Peygamber'den hadis rivayeti vardır.”*²³

el-Muhaddisu'l-fâsıl'da erken yaşta -yukarıda belirtildiği şekliyle yirmi yaşından önce de- hadis yazıldığına dair bunlar dışında da bazı pratik uygulamalara/örneklerle yer verilmiştir. Ebû Bekir b. Ayyâş, A'meş'in etrafında hadis yazdıkları esnada bir adamın gelip ona “Bu çocukların/sıbyanın senin etrafında ne işi var?” diye sorması üzerine onun; “Bunlar dinini korumada senin yerini alacaklardır” şeklinde cevap verdiğini söyler.²⁴ Benzer bir cümle de etrafında çocuklar hadis yazarken Hammad b. Seleme'ye de söylenmiş ve o da aynı cevabı vermiştir.²⁵ İsmail b. Reca da mektebe giden küçük çocukları etrafına toplar, onlara hadis rivayet ederdi.²⁶

20 *A.g.e.*, s. 186-188.

21 *A.g.e.*, s. 186-187.

22 Sahabe ve sonraki dönem ile ilgili bazı örnekler ve bu yaklaşım için bk. Ramehmürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl*, s. 189-192.

23 Ramehmürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl*, s. 190-191.

24 *A.g.e.*, s. 193.

25 *A.g.e.*, s. 194.

26 *A.g.e.*, s. 195.

الرِوَايَةُ مِنَ الْعَشْرِينَ وَالْدَّرَايَةُ مِنَ الْأَرْبَعِينَ“ (Rivayet yirmi yaşlarında ve dirayet kırk yaşlarındadır/Kişi yirmi yaşında rivayet eder, kırk yaşında ise anlar)²⁷ sözü bu manada önemlidir. Buna göre çocuğun yedi yaşında iken dişleri yarılmakta/kalıcı dişleri çıkmakta, çocuk on dörtte bulûğa ermekte, yirmi yaşında ise aklî olgunluğa erişmektedir.²⁸ Yani rivayetleri nakledebilecek bir olgunluğa ulaşmaktadır. Kırk yaşında ise naklettiklerini kavrayacak seviyeyi elde etmektedir.

Burada nakledilen bazı bilgilerden Ramehürmüzî'nin erken yaşlarda hadislerin semâna dair bazı uygulamalara dikkat çektiği, çocukluk dönemi ile ilgili temyiz/zabt/teyakkuz gibi kavramlara önem verdiği anlaşılmaktadır. Ancak ona göre hadis semâi için hadis meclislerine katılmayı, bir muhaddisten hadis yazma anlamında kitâbeti, hadis rivayet etmeyi ve hadis dirayetini ayrı ayrı değerlendirmek gerekmektedir. Yine onun, tâbiûn dönemi ve belli başlı ilim merkezlerindeki muhtelif uygulamalara dikkat çekmesi meselenin dönemlere ve hatta aynı dönemde yerel ihtiyaçlara göre farklılık arzettiğini göstermektedir.

C . Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) Yaklaşımı

Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) konuya yaklaşımı *el-Kifâye fî ilmi'r-Rivâye* ve *el-Câmi' li-ahlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'* gibi iki önemli eserinden hareketle değerlendirilecektir. Önemli usul kaynaklarından olan *el-Kifâye*'de konu *باب ماجاء في صحة سماع الصغير* (Küçük çocuğun semânın sahih oluşu) başlığı ile ele alınmıştır. Burada tâbiûn ve onlara yakın olan dönemlerde hadis meclislerinin; bulûğ çağını aşmış olanlardan ve ilim meclislerinin, müzakeresi uygun kimse-lerden teşekkül ettiği belirtilmiştir.²⁹ Yani henüz balığ olmamış ancak mümeyyiz olan çocukların genel olarak düşünüldüğünde az olduğuna işaret edilmiştir.

Kûfelilerin ancak yirmi yaşını tamamlayanlara hadis dinlettiklerini, bir grubun da semâda sınır olarak on beş yaş belirlediğini, başka bir grubun ise on üç yaş sınır olarak tercih ettiğini belirten Hatîb, bu konuda âlimlerin çoğunluğunun daha küçük yaşlarda semâi sahih gördüğünü tercihe değer olan görüşün de bu olduğunu belirtir.³⁰ Ayrıca o, yaş konusunda -bir kısmı Ramehürmüzî'den yapmış olduğu nakiller olmak üzere- Ebu'l-Ahvas, Süfyan es-Sevrî gibi isimlerin görüşlerini ve Kûfelilerin bu konudaki uygulamalarını da aktarır.³¹ Ebû Abdul-

27 *A.g.e.*, s. 188.

28 *A.g.e.*, s. 188.

29 Hatîb, *el-Kifâye*, s. 53.

30 *A.g.e.*, s. 53.

31 *A.g.e.*, s. 53-54.

lah ez-Zübeyrî'nin yirmi yaşında hadis kitabının müstehab olduğu görüşünü de nakleder ki Ebû Abdillâh ez-Zübeyrî'ye göre de bu yaşa kadar Kur'an hıfzı ve feraiz/ilmiyal vb. bilgilerle uğraşılması gerekir.³²

Hatîb, bu nakillerde yer aldığı şekliyle yirmi yaşın esas alınması durumunda daha küçük yaşlarda Hz. Peygamber'den nakillerde bulunan sahabenin rivayetinin düşmesi gerekeceğini belirterek bunlara itirazda bulunur.³³ Ayrıca o, konuyu sadece Sahabe değil sonraki tabakaların muhaddislerini de içerecek şekilde örneklerdir. Bu anlamda A'meş, Ebû Nuaym, Yahya b. Main, Yezid b. Harun, Ali b. el-Medînî, Ahmed b. Hanbel gibi önde gelen muhaddislerin görüşlerine yer verir.³⁴

Genel itibarıyla çocukların tahammülünde 'temyîz'in ve 'sağlam bir şekilde duymanın' esas olduğunu belirten Hatîb, âlî isnadı olan âlimlerin meclislerine daha erken yaşlarda bebeklerin/etfal bile getirildiğini belirtmiştir.³⁵

Hatîb, değerlendirmesini desteklemek üzere dikkat çekici bir örnek de zikreder. O, Abdürrezzak es-San'ânî'nin, (ö.211/826-27) öğrencisi olan Ebû Yakub İshak b. İbrahim es-San'anî ed-Deberî'nin (ö.285/898) altı veya yedi yaşında iken vefat ettiğini belirtir. Abdürrezzak vefat ettiğinde Ebû İshak ed-Deberî'nin çok küçük bir yaşta olmasına rağmen onun hocası Abdürrezzak'ın kitaplarını ve hadislerini naklettiğine işaret eden Hatîb muhaddislerin de bunları kabul ettiğine temas eder.³⁶

Konuya *Câmi'*inde de yer veren Hatîb, ehil olmaları durumunda yaşı küçük olanlara/gençlere ilim öğretilmesi gerektiğini³⁷ ve mektebe giden küçük çocuklara hadis rivayet eden muhaddislerin bulunduğunu³⁸ kaydeder. Çünkü kişi, erken yaşlarda -gençlik ve özellikle çocukluk döneminde- zihni/kalbi boş ve temiz olduğu için işittiklerini daha iyi ezberler.³⁹ Hatta Abdullah b. Abbâs, küçük çocuğun ezberinin taşa nakış/kayıt gibi yani küçükken öğrenmenin taşa yazmak gibi olduğunu, hâl-buki ileri yaşlarda ezberin/ilim hıfzının suya yazmak gibi olduğunu rivayet eder.⁴⁰

32 *A.g.e.*, s. 54.

33 Verdiği örnekler için bk. Hatîb, *el-Kifâye*, s. 54 vd.

34 Hatîb, *el-Kifâye*, s. 55-61.

35 Hatîb, *el-Kifâye*, s. 61.

36 *A.g.e.*, s. 62.

37 Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *el-Câmi' li-ahlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, Beyrut 1416/1996, c. I, s. 483.

38 *A.g.e.*, c. I, s. 485.

39 Ramehürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsil*, s. 192; Hatîb, *el-Câmi'*, c. I, s. 487.

40 Hatîb, *el-Câmi'*, I, 485. Merfu olarak, bazı tariklerinde Tâbiün sözü olarak nakledilen rivayet ve değerlendirme için bk. Kâdî İyâz, Ebû'l-Fazl b. Mûsâ, *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'*, Kahire 1398/1978, s. 66-67; Sehâvî, *Fethu'l-muğis*, c. II, s. 312.

D. Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) Konuyu Değerlendirmesi

Kâdî İyâz (ö. 544/1149), *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'* isimli usul eserinde meseleyi *متي يستحب سماع الطالب و متي يصح سماع الصغير* ? (Talebenin semâi ne zaman/hangi yaşta müstehab olur ve çocukların semâi ne zaman/hangi yaşta sahih olur?) başlığı ile alır. O, bu başlığın hemen altında konu ile ilgili değerlendirmelerini şu ifadelerle ortaya koyar:

“Çocuğun semânın sıhhatine gelince ne zaman işittiğini zabdedebilir-se o zaman semâi da sahih olur. (Zabtı olanın semâi da olur.) Bunda ilim ehli arasında bir ihtilaf yoktur. Semâ ettiği bilgiyi ondan bulûğa eriştikten sonra almak sahihtir. Çünkü bulûğa erişmeyen çocuktan hadis almak sahih değildir. Hadis usulcileri bu konuda Mahmûd b. er-Rebî'in yaşını semân sahih oluşu konusunda alt sınır olarak belirlemişlerdir.”⁴¹

Bu bilgilerin akabinde Buhârî'de zikredilen, Mahmûd b. er-Rebî'in rivayetini nakleden Kâdî İyâz, konu ile ilgili muhtelif yaklaşımları ve misalleri de zikretmektedir. Ayrıca kendisinden önceki usulcüler gibi Basralıların, Kûfelilerin ve Şamlıların birbirinden farklı bölgesel uygulamalarını o da nakleder.⁴²

E. İbnü's-Salâh'ın *Ulûmu'l-hadîs*'i ve Sonraki Bazı Eserlerde Konunun Ele Alınışı

İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) başta olmak üzere müteahhirûn dönem usul kitaplarında çocukların semâi konusunun özet bir şekilde ele alındığı, mütekaddimûn dönemi eserlerinde olduğu gibi müstakil bir başlık yapılmadığı ve tafsilatlı birçok örneğe yer verilmediği görülmektedir. Buradan hareketle konu etrafındaki tartışmaların azaldığı, bazı uygulamaların yerleştiği de söylenebilir. Bu eserlerde konu ile ilgili genel ilkelere temas edilmiş ve kısaca farklılıklara değinilerek dikkat çekici birkaç örnek meselenin halli için yeterli görülmüştür.

İbnü's-Salâh'ın *Ulûmu'l-hadîs*'inde konu, eserin 24. kısmı olan *Hadis Semâ'nın Mahiyeti, Tahammülü ve Zabtı* başlığında hadis öğrenme yollarının açıklanmasına geçilmeden önce takdim mahiyetinde bir malumat olarak yer almaktadır. Buna göre; bulûğdan önce işitilen bilgilerin bu dönemden sonra nakli sahihtir. Bazıları bunun uygun olmadığını söylemiş ancak bu görüşlerinde isabet etmemişlerdir. Çünkü sahabeden Hz. Hasan, Abdullah b. Abbâs gibi isimlerin küçük yaşta öğrenip baliğ olduktan sonra yapmış oldukları nakiller kabul edilmiştir.⁴³

41 Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 62.

42 *A.g.e.*, s. 64-65.

43 İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-hadîs*, Dımaşk 1421/2000, s. 128.

Ayrıca *Ulûmu'l-hadîs*'te hadis yazmak için elverişli olan yaşa da değinilmektedir. Buna göre hadis yazımı için en elverişli yaş olarak yirmi zikredilmiş, bundan önce Kur'an hafız ve temel vecibelerle uğraşılması gerektiği nakledilmiştir.⁴⁴

İbnü's-Salâh, çocukların mümkün olabilecek en erken dönemde semâ meclislerine götürülmeleri gerektiğini belirtmiştir. Ancak o, hadis kitabeti ile meşguliyetin, tahsilin, takyidin, zabtın bunlara ehil olduğu bir dönemde olması gerektiğini söylemiştir. Bu da kişilerin kabiliyet ve istidatlarına göre farklılık göstermektedir.⁴⁵

Buna rağmen İbnü's-Salâh, yine de çocukların en erken hangi yaşta semâ meclislerine gelebileceği konusunda farklı görüşler olduğunu belirtmektedir. Hadisçiler arasında yerleşik uygulamanın beş yaş ve üstünün semâ kaydının tutulması, bu yaşın altında olanlar için ise hadara/katıldı kaydı düşülmesi olduğuna değinen İbnü's-Salâh bu konuda, esasında temyiz ve aklın esas olduğunu söylemektedir. O, bu şart sağlandığında beş yaşın altında olsa bile râvînin rivayetinin kabul edileceğini, sağlanmadığında ise elli yaşında bile olsa semânın makbul olmadığını ifade etmektedir.⁴⁶ İbrahim b. Saîd el-Cevherî'den (ö. 249/863) nakille dört yaşında bir çocuğun Me'mun'a götürüldüğü⁴⁷ ve yine Kâdî Ebû Muhammed Abdullah el-İsbahânî'nin (ö. 446/1054), Ebû Bekir b. el-Mukri'e (ö. 381/990) hadis dinlemek için dört yaşında götürüldüğü iki dikkat çekici örneği zikreder.⁴⁸

Nevevî (ö. 676/1277) *Ulûmu'l-hadîs*'in ilk ihtisarlarından olan *İrşâdü tullâbi'l-hakâik* isimli eserinde çocukların semâ meclislerine katılımı konusunda İbnü's-Salâh'ın değindiği bilgileri özetlemekle yetinir.⁴⁹

İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) ihtisarında da benzer durum söz konusudur.⁵⁰ Ancak o eserin farklı bir yerinde dönemindeki semâ meclislerindeki uygulamaları

44 *A.g.e.*, s. 128-129.

45 *A.g.e.*, s. 129.

46 *A.g.e.*, s. 130.

47 Kıssanın sıhhat tenkidi ve değerlendirmeler için bk. Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdîr ez-Zerkeşi-*Nüket alâ Mukaddimeti İbni'salâh*, Riyad 1419/1998, c. II, s. 470-471; Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn el-İrakî, *et-Takyîd ve'l-izâh limâ utlika ve uğlika min Mukaddimeti'bni's-Salâh*, Beyrut 1405/1984, s. 140; Sehâvî, *Fethu'l-muğis*, c. II, s. 323; Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtiḥ şerhu Mişkâti'l-Mesâbîh*, Beyrut 1432/2010, c. III, s. 869.

48 İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 131.

49 Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *İrşâdü tullâbi'l-hakâik ilâ ma'rifeti süneni hayri'l-halâik*, Kahire 1434/2013, s. 102-103.

50 İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn, *İhtisârü Ulûmi'l-hadîs (el-Bâisü'l-hasîs ile birlikte)*, Beyrut 1432/2011, s. 155-156.

aktarmaktadır ki bu bilgi konunun pratik uygulamasını görmek açısından önem arz etmektedir. Buna göre hocasının hadis semâi esnasında mecliste; anlayan-anlamayan, hocanın yakınında bulunan-uzagında duran, konuşan, sadece semâ ile uğraşmayanlar ve hatta kontrol edilemeyen/zaptedilemeyen çocuklar bulunmaktadır. İbn Kesîr, bunların hocası Mizzî'nin (ö. 742/1341) bulunduğu ortamda olmasına rağmen onun bir şey demediği gibi onların her biri için semâ kaydı yazıldığını⁵¹ belirtmektedir.

İbn Kesîr, ayrıca Takiyyüdin Süleyman el-Makdisî'den de bir aktarım yapmaktadır. Buna göre onun meclisine gelen çocuklar oyundan alıkonmaya çalışılmakta o da bu kimselere şöyle mukabelede bulunmaktadır: “Onlara engel olmayın, şüphesiz biz de onlar gibi hadis dinledik.”⁵²

İbn Kesîr, Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/813-14) gibi erken dönem muhaddislerinin konu bağlamında değerlendirilebilecek olan görüşlerine de temas eder. Onun; ‘sana hadisin kokusu yeter’ dediğini aktaran İbn Kesîr, bu sözün başka muhaddisler tarafından da söylendiğini belirtir.⁵³

Zerkeşî'ye göre (ö. 794/1392) ise çocuğun semâının ne zaman sahih olacağı konusunda “temyiz en alt seviyesine ulaştığında, aklettiğinde ve zabtettiğinde, beş yaşına ulaştığında, şer'an bulûğ çağına eriştiğinde” şeklinde özetlenebilecek dört görüş bulunmaktadır. O buna Arap ve Acem'in durumunun farklı olduğu şeklinde beşinci bir kavil de ekler. Buna göre Araplar, Mahmûd b. er-Rebî'in yaşını, Acemler ise yedi yaş esas almışlardır.⁵⁴

Kendisinden önceki usul kaynaklarından yukarıda zikredilen bazı bilgileri aktaran Zerkeşî, sahabe ve sonraki tabakalardan konu ile ilgili bazı örneklere de temas etmekte bunlar üzerinden çocukların çok erken yaşlarda öğrendikleri ve bulûğdan sonra aktardıkları pek çok malumatın bulunduğunu ortaya koymaktadır.⁵⁵

İbn Hacer (ö. 852/1449) ise kendisinden önceki malumatı ve uygulamayı değerlendirir mahiyette konuyu şöyle izah etmektedir:

“Hadis ilminde önem verilen bir diğer konu da hadis tahammül ve edasının başlangıcının muteber sayıldığı yaş sınıridir. Sahih olan görüşe göre, semâ yolu ile tahammülde temyiz dikkate alınır. Muhaddisler ara-

51 İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-hadîs*, s. 165.

52 *A.g.e.*, s. 166.

53 *A.g.e.*, s. 166.

54 Zerkeşî, *en-Nüket*, c. II, s. 464.

55 *A.g.e.*, c. II, s. 463-471.

sında yaygın olan uygulamaya göre, onlar küçük çocukları/etfâl beraberlerinde hadis meclislerine götürürler ve onun için “hadara/falan mecliste bulundu” diye kayıt düşerlerdi. Ancak çocukların, bu şekilde meclislere devam ederek dinledikleri hadisleri rivayet edebilmeleri için hadisi ona nakleden hocadan bir icazetlerinin bulunması gerekir. Hadis talebinde dikkate alınacak yaşın en doğrusu, çocuğun bu iş için ehil olduğu yaştır.”⁵⁶

Sehâvî'nin (ö. 902/1497) *Fethu'l-muğîs*'inde konu *en-Nüket* ve *et-Takyîd* gibi eserlerle mukayese edildiğinde daha ayrıntılı ele alınmıştır. Müellif, hadislerin talebe tarafından kitabeti konusunda -Hatîb el-Bağdâdî'nin de dediği gibi- tâbiûn ve ona yakın dönemlerde uygulamanın bulûğu aşmak ve semâ meclislerinde bu işi yapmaya elverişli bir kimse olarak bulunmak olduğuna işaret etmektedir.⁵⁷

Yine onun kaydettiğine göre Ahmed b. Hanbel, bu konuda Araplar ve Acemlerin durumunu birbirinden farklı değerlendirmiştir.⁵⁸ Ebû İshak el-İsferâyînî (ö. 418/1027) de farklı bir kriter zikretmekte; çocuğun işittiğini anlayacak konuma geldiğinde semânın sahih olduğunu hatta o bir kelime/cümle ezberler ve ezberlediği şekliyle naklederse, söylenen ya da okunulan bir şeyi takip edebilir/gözetebilir bir konuma ulaşırsa -anlamasa bile- semânın sahih olduğunu belirtmektedir.⁵⁹

Sehâvî -bir kısmını ondan önceki kaynaklarda da gördüğümüz- çocukluk döneminde öğrenilen bilgilerin aktarımı konusunda sahabe dönemini ihtiva edecek biçimde ilk dönemlerden dikkat çekici bazı uygulamalar aktarır. Meselâ: Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn'in, Ebû Cafer b. Muhammed b. Abdullah'ı çamurla oynarken gördükten sonra ona “Ya Mutayyen” şeklinde seslenerek “Hadis meclisine katılma/gelme vakti geldi” demesini örnek olarak zikreder.⁶⁰ Burada bir muhadisin daha çamurda oynayacak derecede küçük olan birini semâ meclisine davet etmesi, hadisçilerin hassasiyetlerini göstermesi açısından önemli bir ayrıntıdır. Mezkûr misaller arasında yer alan Kâdî Ebû Ömer el-Haşimî'nin beş yaşında iken Ebû Dâvûd'un *Sünen*'ini semâna ve üç yaşından daha küçük birinin İbn Cüreyc'in meclisine götürülmesine⁶¹ özellikle dikkat edilmelidir.

56 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar* (Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker ile birlikte), Beyrut ts., s. 792-795. Ayrıca krş. İbn Hacer, *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi* (*Nuzhetü'n-Nazar fî Tavzihi Nuhbeti'l-Fiker*), (trc.: Talat Koçyiğit), Ankara 1971, s. 101-102.

57 Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, c. II, s. 310.

58 *A.g.e.*, c. II, s. 314.

59 *A.g.e.*, c. II, s. 315.

60 *A.g.e.*, c. II, s. 308.

61 *A.g.e.*, c. II, s. 308.

Sehâvî, bu konudaki örneklerin tamamı zikredilmeksizin bir kısmının bile konuyu ifade sadedinde yeterli olduğu kanaatindedir. Mesele hakkında on, yirmi vb. yaşlarla ilgili görüşleri de kaydeden Sehâvî, en doğrusunun -İbnü's-Salâh ve ondan öncekilerin de belirttiği gibi- kesin bir kayıt koymamak olduğunu söyler.⁶²

Süyûtî (ö. 911/1505) ise *Tedrib*'de meseleyi kendisinden önceki usul kaynaklarından yukarıda nakletmiş olduğumuz malumatlarla teyit ederek ele almaktadır.⁶³

II. Çocuklara Verilen Hadis İcazetleri

Hadis semâ meclisleri bağlamında çocuklarla irtibatlı olarak ele alınması gereken bir başka mesele de doğmamış/doğmuş ama mümeyyiz olmayan/mümeyyiz olan ancak bulûğa ermemiş olan çocuklara verilen/verilebilecek olan icazet meselesidir.

Müslümanlara özgü bir bilgi nakil sistemi olarak görülen icazet⁶⁴ kısaca “hadis rivayetinde sözlü veya yazılı izin vermek, rivayet hakkını devretmek” şeklinde tanımlanmıştır.⁶⁵ Semâ ve kıraatin olmaması sebebiyle özü itibarıyla problemlili ya da “aslında zafiyet bulunan bir bilgi alma yöntemi”⁶⁶ olarak görülen icazetin henüz ilim taşıyacak bir yetkinliğe ulaşmayan hatta doğmayan birine verilmesi bazı usul kaynaklarında tartışılmıştır.

Hadis usulü kaynaklarında doğmamış çocuğa icazet, ma'dûma icazet başlığı çerçevesinde ele alınmaktadır.⁶⁷ Buna göre henüz hayatta olmayan/doğmamış çocuğa icazet şeklinde tanımlanabilecek olan ve falanın dünyaya gelecek olan

62 *A.g.e.*, c. II, s. 311-312.

63 Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takribi'n-Nevevî*, Beyrut 1419/1999, c. II, s. 5-8.

64 M. Tayyib Okıç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*, İstanbul 1959, s. 81.

65 Tanım ve tahlil için bk. Hatîb, *el-Kifâye*, s. 290; Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 88; Zerkeşî, *en-Nüket*, c. III, s. 502; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, c. II, s. 389-390; Cemil Akpınar, “İcazet”, *DİA*, c. XXI, s. 393; Muhittin Düzenli, *Hadis Alma Yöntemi Olarak İcazet ve Münavele* (OMÜSBE Yüksek Lisans Tezi), Samsun 2002, s. 66-71.

66 İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 155.

67 Ma'dûma icazet için bk. Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 104-105; İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 158-160; Düzenli, *Hadis Alma Yöntemi Olarak İcazet ve Münavele*, s. 110-114. Ayrıca icazetin bu kısmı ile ilgili Hatîb el-Bağdâdî'nin müstakil bir risalesi bulunmaktadır. Bu risale için bk. Hatîb el-Bağdâdî, Ebü Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *İcazetü'l-mechûl ve'l-ma'dûm*, nşr. Salih Yusuf Ma'tûk, Beyrut 1425/2004.

çocuğuna icazet verdim ifadesi ile aktarılan ma'dûma icazetin hükmü tartışılmış⁶⁸ ve âlimlerin ekserisi bunun sahih olmadığını belirtmiştir.⁶⁹

Hatîb el-Bağdâdî, bütün hocalarının hadis meclislerinde bulunmayan çocuğa yaşını sormadan icazet verdiğini ancak hayatta olmayanlara icazet verdiklerini görmediğini belirtmiş ancak buna rağmen icazetin bu türünde bir problem olmadığını kaydetmiştir.⁷⁰ Hatîb el-Bağdâdî dışında Ebû Ya'la el-Ferrâ (ö. 458/1065) ve İbn Umrûs el-Mâlikî (ö. 452/1060)⁷¹ gibi bazı âlimler de genele muhalif olarak ma'dûma icazeti caiz görmüşlerdir.⁷² Ayrıca bazıları ma'dûma icazeti, Hanefîler ve Malîkîlerin ma'dûma vasiyeti ve ma'dûma vakfî caiz görmelerine kıyas etmişlerdir.⁷³ Bu ihtilafta ara bir çözüm olarak; ma'dûm mevcuda bağlanır falana ve onun dünyaya gelecek olan çocuğuna icazet verdim, denirse bunun caiz olduğu görüşünde olanlar da bulunmaktadır.⁷⁴

Kaynaklarda ma'dûma icazet örneği olarak Ebû Dâvûd es-Sicistânî'nin oğlu Ebû Bekir b. Ebû Dâvûd'un kendisine sorulan bir soruya vermiş olduğu cevap nakledilir. İbn Ebû Dâvûd kendisine bu mesele sorulduğunda sana, evladına, doğacak çocuğuna/henüz doğmamış çocuğuna icazet verdim, demiştir.⁷⁵

Ma'dûma icazetin yanı sıra dünyaya gelmiş ancak henüz temyiz kudretine sahip olmayan bebeklere ve küçük çocuklara hadis rivayeti için icazet verilmesi de tartışılmıştır. Bazı âlimler bunu uygun görürken bazıları kabul etmemişlerdir.⁷⁶ Hatîb, mümeyyiz olmayan çocuğa icazetin sahih olduğunu hatta ğaib olana/o anda ilim meclisinde bulunmayan küçük bebeklere bile yaş sorulmadan icazet

68 Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 104-105; İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 158-160; Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*, s. 84; Düzenli, *Hadis Alma Yöntemi Olarak İcazet ve Münavele*, s. 110-114.

69 Okiç, *a.g.e.*, s. 84; Düzenli, *a.g.e.*, s. 111.

70 Hatîb, *el-Kifâye*, s. 282-283; İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 160.

71 Salih Yusuf Ma'tuk tarafından Amrûs şeklinde fetha ile zabdedilmiş ve fethali ve dammeli de (Umrus) olabileceği belirtilmiştir. (bk. *İcâzetü'l-mechûl ve'l-ma'dûm*, s. 51). *Ulûmu'l-hadîs*'in baskısında ise hem fetha hem de damme ile zabtı yapılmıştır. (bk. *Ulûmu'l-hadîs*, s. 159).

72 Hatîb, *İcâzetü'l-mechûl ve'l-ma'dûm*, Beyrut 1425/2004, s. 50-51; İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 159; Akpınar, "İcâzet", *DİA*, c. XXI, s. 396.

73 Hatîb, *a.g.e.*, s. 47-50; Kâdî İyâz, *a.g.e.*, s. 105; İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 158-159.

74 İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 158. Ayrıca bk. Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*, s. 84; Düzenli, *Hadis Alma Yöntemi Olarak İcazet ve Münavele*, s. 110-114.

75 Hatîb, *İcâzetü'l-mechûl ve'l-ma'dûm*, s. 45-46; Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 105; İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s.159.

76 Okiç, *a.g.e.*, s. 85; Düzenli, *a.g.e.*, s. 115.

verildiğini belirtir.⁷⁷ İbnü's-Salâh bu nevi icazeti sahih görmezken,⁷⁸ Nevevî de mümeyyiz olmayan çocuğa verilecek icazeti sahih görmüştür.⁷⁹ Buradan hareketle âlimlerin, mümeyyiz olmayan çocuğa verilecek icazet konusunda ma'dûma icazetle kıyaslandığında biraz daha esnek davrandıkları söylenebilir.

Çocuklara icazet konusuna; “icazet verenin âlim, güvenilir ve isteyenin ilim ehli olması beklenir⁸⁰ ve ehil olmayana icazet verilmesi uygun görülmez”⁸¹ gibi şartları dikkate alarak baktığımızda burada doğrudan akla ilk gelen şekliyle ruhsat ve izin vermeden daha farklı bir durumun itibara alındığını söylememiz gerekmektedir. Şöyle ki, İslâm kültüründe babaların çocukları için tanınmış muhaddislerden icazet toplamasının⁸² bir vakıa olduğu ve meşhur bazı âlimlerin biyografilerine bakıldığında onların çok küçük yaşlarda icazet aldıkları bilgileri kaydedilir. Mesela Bedreddin İbn Cemâa (ö. 733/1333) yedi yaşında iken⁸³ ve İbn Receb el-Hanbelî (ö. 795/1393) henüz üç-dört yaşında iken *Sahîh-i Buhârî*'nin bir kısmının icazetini almıştır.⁸⁴ İbn Hacer dönemin önde gelen bazı âlimlerinden hiç görüşmediği halde icazet aldığını söylemiş ve aynı şekilde Süyûtî'nin (ö. 911/1505) babası da İbn Hacer'den onun adına icazet almıştır.⁸⁵

Karahan, İbn Receb özelinde yapmış olduğu çalışmada İbn Receb'in henüz üç dört yaşında iken bazı ilmî eserlerin icazetini almış olmasını ilginç bularak şöyle değerlendirir:

“Herhalde bunun ciddi anlamda bilimsel bir icazet olmayıp sadece sembolik bir anlam taşıdığını ve feyiz vesilesi sayıldığını düşünmek gere-

77 Hatîb, *el-Kifâye*, s. 282-283.

78 İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 159-160.

79 Nevevî, *İrşâdü tullâbi'l-hakâik*, s. 111.

80 İcazetin şartları için bk. Akpınar, “İcâzet”, *DİA*, c. XXI, s. 395; Düzenli, *Hadis Alma Yöntemi Olarak İcazet ve Münavele*, s. 77-84.

81 Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, s. 95.

82 Akpınar, “İcâzet”, *DİA*, c. XXI, s. 395.

83 Cemil Akpınar, “İbn Cemâa”, *DİA*, c. XIX, s. 389.

84 Abdullah Karahan, *İbn Receb el-Hanbelî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, Bursa 2009, s. 35.

85 Bu durum Berkey'in de dikkatini çekmiştir. O bu tür icazetlerin yaygınlığına şu cümlelerle işaret eder: “*Hadis külliyatlarının veya başka bir kitabın okunduğu oturumlara çocuklarını beraberlerinde getirmeleri ve baştaki şeyhin de bu çocuklara icazet vermesi sıradan hale gelmişti. Kadınların ve erkeklerin dört, üç, hatta iki yaşında icazet almış olmaları hiç de olağan dışı bir durum değildi. On dördüncü asrın sonunda doğmuş bir adam doğduğu yılda icazet almıştı. 1445 (milâdî) doğumlu, önde gelen ve tartışmalara yol açmış bir âlim olan Celaleddin es-Süyûtî şunları kaydetmiştir: Babam sık sık onun ders halkalarına katıldığı için hiç şüphesiz benim (1449'da vefat etmiş olan İbn Hacer el-Askalânî'den) icazetim var.*” Bk. Jonathan P. Berkey, *Ortaçağ Kahire'sinde Bilginin İntikali*, trc.: İsmail Eriş, İstanbul 2015, s. 45-46.

kir. Aksi takdirde verilen icazetin geçerliliğini sorgulamak gerekecektir. Bu nedenle geçmişte verilen bazı icazetlerin böyle bir özellik taşıyabileceği hususunu gözden uzak tutmamak ve bu tür uygulamalara ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir.”⁸⁶

Çocuklara icazet bağlamında ifade edilen, bunların sembolik anlam ve feyiz vesilesi/teberrük kabul edilmesine ilave olarak bir şekilde isnad silsilesi ibkası da eklenebilir. Berkey de bu hususa işaretlerle küçükken alınan bu icazetlerin iki sebepten çok kıymetli olduğunu şu şekilde izah etmiştir:

“Diğer tüm unsurlar sabitken bir çocuğun elindeki yaşlı birinden alınmış bir icazet daha genç birinden alınmış icazete göre her şeyden önce daha az ismin yer aldığı bir senet zincirine sahip olacaktır. Senette daha az ismin yer alması onun muasırlar nazarında daha sağlam olması demektir. Zira teorik olarak daha az isim demek bilginin intikalinde hata ihtimalinin daha az olması demektir. Buna ek olarak küçük yaşta icazet alan bir çocuk onlarca yıl önce vefat eden saygıdeğer bir hocadan bir eseri rivayet edecek hayatta kalan son kişi haline dönüşebilirdi.”⁸⁷

III. Eğitim ve İhtiyaç Açısından

Eğitim-öğretim faaliyeti ve buna olan ihtiyaç, insanın fiziksel gelişimini ve ruhsal dönüşümünü dikkate aldığımızda hayatın değişmez unsurları arasında bulunmaktadır. Bu manada insan ömrünün her aşamasında devam eden bu süreç ‘beşikten mezara kadar ilim’/yaşam boyu öğrenme ifadesi ile dillendirilmiştir.

Öte yandan insan hayatında çocukluk döneminin farklı bir konumda bulunduğu, doğumdan itibaren her bir yaşın hatta aylık dönemlerin farklı birçok gelişmeye sebep olduğunu, bu devrede öğrenmenin daha ‘hızlı’, ‘kolay’ ve ‘kallıcı’ olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Bu yaklaşım ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan ihtiyaç, çocukların eğitim ve öğretime hangi yaşta başlaması gerektiği ve çocuk mektepleri başta olmak üzere birçok meselenin ele alınmasında muharrik unsur olmuştur.

İslâm bilginlerinin ve eğitimcilerin konunun önemine dair yapmış oldukları değerlendirmelere konu çerçevesinde ele alınabilecek çalışmalarda değinilmiştir. Mesela meşhur İslâm düşünürlerinden biri olan İbn Sînâ (ö. 428/1037) çocukların erken yaşlarda eğitilmeleri gerektiğine “altı yaşına gelince, artık çocuğun, bir müeddib ve muallime teslim edilmesi gerekir... Bu yaşlarda, çocuğun dinlenme

86 Karahan, *İbn Receb el-Hanbelî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, s. 35.

87 Berkey, *Ortaçağ Kahire'sinde Bilginin İntikali*, s. 46.

saatinden biraz kısım, yorucu işlerine ilâve edilmelidir⁸⁸ diyerek işaret etmektedir. Burada zikredilen dönem ile usul kaynaklarında çocuğun semâa elverişli olarak zikredildiği asgarî sınırla ilgili görüşler arasındaki benzerliğe dikkat edilmelidir.

Benzer şekilde Gazzâlî (ö. 505/1111) de çocukların öncelikle ebeveyni tarafından farklı yönleri ile eğitime dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiş ve velinin erken yaşlarda “çocuğun mektep hayatı ile ilgilenmesi” gerektiğini söylemiştir.⁸⁹ Bedreddin İbn Cemâa (ö. 733/1333) da eğitim-öğretim/hoca-talebe münasebetleri ile ilgili eserinde erken yaşlarda ilme başlamanın bir ihtiyaç olduğunu belirtmiştir.⁹⁰

Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657) ise ilim tahsil etme ile ilgili yapmış olduğu değerlendirmelerde⁹¹ bu hususa şöyle dikkat çeker:

*“Talebenin yaşının genç ve kalbinin boş olması, dünyaya meylinin olmaması, mizacının düzgün olması, başka hiçbir şeyi kendisine tercih etmeyecek şekilde ilmi sevmesi...”*⁹²

Temel eğitim ve öğretim çağına gelen çocukların eğitimi için açılan kurumlar olan mektepler konusunda ‘çocukların eğitimi ve İslâm şehirlerinde bunun yöntemlerinin farklı’ oluşu şeklinde *Mukaddime*’de bir başlık açan İbn Haldun (ö. 808/1406) da bu ihtiyaca şöyle temas etmiştir:

*“Bil ki Kur’an eğitimi verilmesi, dinin şiarlarından birisidir. Müslümanlar bu şiarı esas edinmişler ve bütün İslâm beldelerinde buna göre hareket etmişlerdir. Çünkü bu sayede Kur’an ayetleri ve bazı hadisler ile iman ve inanç esasları kalplerde iyice yerleşip kök salar.”*⁹³

88 Ahmed Çelebi, *İslâm’da Eğitim-Öğretim Tarihi*, (trc.: Ali Yardım), İstanbul 2013, s. 238.

89 Çelebi, *İslâm’da Eğitim-Öğretim Tarihi*, s. 235-237.

90 İbn Cemâa, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. İbrâhîm, *Tezkiretü’s-sâmi’ ve ’l-mütekellim fi edebi’l-âlim ve ’l-müteallim*, Lübnan/Beyrut 2009, s. 73.

91 Ondan nakledilen ifadelerin anlamını ve bir manada da pratiğini göstermesi açısından Katib Çelebi’nin kendisinin de ilim tahsiline hayatının çok erken dönemlerde başladığına dikkat çekilmelidir. Orhan Şaik Gökyay onun tahsil sürecinin ilk aşamasını şöyle anlatmaktadır: “*Kâtib Çelebi beş yaşında iken babasının özel olarak tuttuğu İsa Halife el-Kırımı’den ilk dinî bilgileri aldı ve Kur’an’ı kısmen ezberledi. Daha sonra İlyas Hoca’dan dil bilgisi, Ahmed Çelebi adlı hattattan yazı dersleri aldı. Kâtib Çelebi on dört yaşına geldiğinde babası ona maaşından 14 dirhem harçlık bağladı ve yanına aldı. Böylece Dîvân-ı Hümayun kalemlerinden Anadolu Muhasebeciliği Kalemi’ne girerek burada hesap kaidelerini, erkam ve siyâkat yazısını öğrendi. Ertesi yıl Abaza Paşa isyanını basturmak için Erzurum’a giden orduyla birlikte babasının yanında Tercan, 1035’te (1626) Bağdat seferlerine katıldı.*” Orhan Şaik Gökyay, “Kâtib Çelebi”, *DİA*, c. XXV, s. 36.

92 Katib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, İstanbul 1941, c. I, s. 46.

93 İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed el-Hadramî, *Mukaddime*, (trc.: Halil Kendir), İstanbul 2004, c. II, s. 790.

Çocukların erken yaşlarda eğitilmelerinin bir ihtiyaç olduğuna vurgu yapan İbn Haldûn başlıktan da anlaşılacağı üzere bu konudaki metotların ve ortaya çıkan melekelerin farklı olduğu kanaatinde. O, bu durumu muhtelif bölgedeki uygulamalardan örneklerle izah etmekte, Mağrib şehirlerindeki uygulama ile Endülüslülerin, Afrikalıların ve Doğu coğrafyasındaki Müslümanların çocuklarının eğitimi konusunda farklı metotları birbiri ile mukayese etmektedir.⁹⁴ İbn Haldûn'a göre özellikle ergenlik çağına ulaşmadan ve Kur'an eğitiminden mahrum kalmamaları için, otorite ve gözetim altında oldukları dönemler fırsat bilinip, bu eğitim verilmelidir.⁹⁵

Mukaddime'de; çocukların otorite ve gözetim altında buldukları dönemde yani henüz büyüklere itaat duygularının olduğu bir devrede, ergenlik çağına ulaşmadan başta Kur'an olmak üzere muhtelif sahalarda eğitime ihtiyaç olduğu ifade edilmektedir.

Buna mukabil bazı araştırmalarda mekteplerde eğitime başlamanın asgarî yaşına dair kanaatler de belirtilmiştir. Buna göre eğitimciler "genellikle 5-7 yaşlarını okula başlama yaşı olarak kabul etmişse de beş yaşına girince mektebe başlama fikrini ileri sürenler de olmuştur."⁹⁶

Aslında Müslüman eğitimcilerin eğitim-öğretime başlama konusunda herkes için geçerli olabilecek bir yaş sınırından öte çocuğun bu konudaki kabiliyetini ve olgunluk düzeyini dikkate aldıkları söylenebilir. Bu açıdan "3-4 yaşlarında bile öğretmene, kütûba gönderme vakalarına rastlanmaktadır." Hatta şu bile ifade edilmiştir: "*Baba çocuğun talim ve terbiyesi ile meşgul olmalı, onu dört yıl, dört ay, dört günlük olduğunda bir muallime göndermelidir.*"⁹⁷

Bu konudaki ihtiyaçların bir sonucu olarak, günümüzde birçok ülkede eğitime başlama yaşının mesela İngiltere'de beş, Amerika'da altı olması⁹⁸ ve ülkemizde de eğitim yaşının anaokulu düzeyine indirilmesi/zorunlu hale getirilmesi yönünde çalışmalar yapılması da bunun bir ihtiyaç olarak ele alındığını göstermektedir.

Bunlardan hareketle çocuklarda eğitim ve öğretimin erken dönemde başlamasının bir ihtiyaç oluşunun gerekçelerini maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz:

- Çocukların zihinlerinin/kalplerinin boş oluşu,
- Hayatlarının dünyevî meşgale itibariyle yoğun olmayan dönemi oluşu,

94 İbn Haldun, *Mukaddime*, c. II, s. 790-792.

95 *A.g.e.*, c. II, s. 792.

96 Faruk Bayraktar, *İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münâsebetleri*, İstanbul 1997, s. 260.

97 Bayraktar, *Öğretmen-Öğrenci Münâsebetleri*, s. 260.

98 *A.g.e.*, s. 259.

-Otorite ve itaat duygularının hâkim olduğu ve her açıdan gözetim altında oldukları bir dönem oluşu,

-Öğrenilen bilgilerin hayatlarının diğer dönemlerine göre daha kalıcı olması,

-Kolay ve hızlı öğrenilen bir dönem olması.

IV. İmkân Açısından

Teorik olarak çocukların iki üç yaş gibi çok erken dönemlerde veya altı-yedi yaş gibi ancak temyiz çağı sayılabilecek küçük yaşlarda eğitim-öğretim faaliyetine başlamaları özellikle hadis gibi farklı hususiyetleri olan bir ilimden istifadeleri mümkün müdür? Hadis talebesinden beklenen teyakkuz, zabt, gafletten uzak olmak gibi rivayetin tahammülü ile ilgili benzer prensiplerin tam olarak tahakkuku açısından bulûğ öncesi öğrenilen bilgilere nasıl bakılmalıdır? Çocukluk döneminde ilim elde etmenin imkânı ve sınırları nelerdir?

Bu sorular eğitim konusunda mütehasıs olan kimseler tarafından farklı açılardan ele alınarak değerlendirilebilir. Ancak her hâlükârda çocukluk dönemindeki eğitimin kalıcı olduğu tecrübî bir vakiadır. Başta Kur'an-ı Kerim eğitimi ve hızı olmak üzere temyiz dönemi ve hatta öncesi döneme dair zikredilebilecek misaller sadece temel kaynaklarda değil yakın çevremizde görebileceğimiz veya başkalarından dinleyebileceğimiz hadiselerdir.

Meseleyi en azından bir yönüyle teyit etmek açısından çocukluk döneminin farklı aşamaları hakkında bilgi veren bazı araştırma sonuçlarını ele almak gerekmektedir. Burada öncelikle 'her çocuğun kendine özgü bir gelişme hızı' olduğuna dikkat çekilmeli ve zeki çocukların genellikle her yönden hızlı geliştikleri belirtilmelidir.⁹⁹ Bunun bir sonucu olarak zikredilecek değerlendirmelerin her yaş grubu ve çocuk için geçerli olamayacak olan ve muhakkak istisnaları bulunan genellemeler olduğuna işaret edilmelidir.

Bu anlamda insan hayatının rüşd çağına ulaşıncaya kadarki dönemini üç merhaleye ayırmak mümkündür:

Bebeklik 0-2 yaş, ilk çocukluk dönemi 2-7 yaş, son çocukluk dönemi de 7-11/13 yaş.¹⁰⁰

Çocuğun ilk çocukluk dönemi olan 3-6 yaşları durmadan soru sorduğu, sonu gelmez bir öğrenme açlığı yaşadığı, her şeyi bilmek, tanımak istediği bir dönemdir.¹⁰¹ Bu dönemlerdeki gelişim ve çevresinde olup bitenlere karşı geliştirdiği

99 Atalay Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, İstanbul 2000, s. 29.

100 Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Kişilik ve Din*, İstanbul 2004, s. 85.

101 Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, s. 60.

tanımlama açısından da çocuklarda 5-9 yaşları arasının ‘ayırt edici’ ve ‘özel bakış’; 7-12 aralığının ise ‘kişisel düşünce ve karşılıklı bakış açısı’¹⁰² dönemi olduğuna işaret edilmiştir.

Buradaki sonuçlardan hareket ettiğimizde beş yaşından itibaren olup bitenlerin farkına varan bir çocuğun özellikle temyiz dönemi olarak görülen yedi yaşından sonra -kısmen de olsa- düşünsel bazı değişiklikler ve farkındalıklara sahip olduğu söylenebilir. Çocukların 2-6/7 yaşlarında insanların kim olduklarını, ne yaptıklarını ve niçin yaptıklarını öğrenmek istemeleri¹⁰³ de bunun bir sonucudur.

Çocukluk döneminin; birlikte yaşadığı kimseleri taklit ederek¹⁰⁴ yetiştirme safhası olması, özellikle 5-6 yaşlarda itaat¹⁰⁵ düşüncesinin öne çıkması ve kolay inanma/kabule¹⁰⁶ yatkın oldukları bir dönem olması hadis eğitim-öğretimi açısından önemlidir. Çünkü hadis eğitimi hoca/şeyh merkezli olduğuna göre bu yaşlarda ilmi bir otorite ile tanışan, onu yakından tanıyarak mülâzemet/sohbet eden biri için bu, ilim tahsili sürecini kolaylaştıran bir unsur olacaktır. Bu aynı zamanda hadis tahammülünün de kalıcı olmasını kolaylaştıracaktır.

Çocukluk döneminde yapılan eğitim-öğretimin kalıcı olduğunu gösteren bir rivayet de bulunmaktadır. Buna göre, küçük çocuğun ezberinin taşa nakış/kayıt gibi yani küçükken öğrenmenin daha kalıcı, hâlbuki ileri yaşlarda ezberin/ilim hıfzının suya yazmak gibi olduğu¹⁰⁷ söylenmiştir. Usul kaynaklarında kişinin erken yaşlarda -özellikle çocukluk döneminde- zihni/kalbi boş ve temiz olduğu için işittiklerini daha iyi ezberlediği¹⁰⁸ kaydedilmiştir.

V. Uygulama Açısından

Hadis eğitim ve öğretim sürecinin başlangıcını Hz. Peygamber’e kadar götürmek mümkün olduğu gibi çocukların hadis tahammülü, hadis meclislerine getirilmeleri gibi uygulamalarda da O’nun (s.a.v.) tatbikatına bakmak gerekmektedir. Nitekim Peygamber’in özel ilgisine mazhar olmuş genç ve

102 Mustafa Köylü, “Çocukluk Dönemi Ahlak Gelişimi”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2003, sayı: 12, s. 72.

103 *A.g.e.*, s. 71.

104 *A.g.e.*, s. 70

105 *A.g.e.*, s. 79.

106 Mustafa Köylü, “Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, cilt: XLV, sayı: 2, s. 138.

107 Rivayet için bk. Hatib el-Bağdâdî, *el-Câmi*, I, 485; Kâdî İyâz, *el-İlmâ*, s. 66-67; Sehâvî, *Fet-hu'l-muğîs*, c. II, s. 312.

108 Ramehürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl*, s. 192; Hatib, *el-Câmi*, c. I, s. 487.

çocuk sahabîler hayatlarının bu ‘imtiyazlı’ dönemine dair birçok hatıra nakletmişlerdir. Hadis ıstılahı ile ifade edecek olursak çocukluklarında tahammül/semâ ettikleri birçok bilgiyi hayatlarının sonraki dönemlerinde eda etmişlerdir. Bu manada herhangi bir hadis kaynağını elimize aldığımızda rivayetleri ile karşılaştığımız Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr, Hasan, Hüseyin gibi birçok sahabinin Hz. Peygamber vefat ettiğinde ya çok küçük ya da henüz yeni bâliğ olmuş kimseler olduğu görülmektedir. Yukarıda da zikredildiği gibi henüz dört-beş yaşında iken Mahmûd b. er-Rebî’in Hz. Peygamber’in ona yapmış olduğu şakayı nakletmesi ve aktarımın bu şekliyle kaynaklara girmesi hadis rivayetinin ilk tabakası itibariyle çocukluk döneminde tahammül edilen hadislerin bir problem olarak görülmediğine delâlet etmektedir.

Tâbiûn ve sonraki dönemleri ele alırken özellikle hadis ilmi için belli bir yaş düzeyinin arandığını belirtmek gerekmektedir. Söz gelimi hadis elde etmenin elzem vasıtalarından biri olan rihlelerin yapılması için belli bir yaşa ulaşılmalıdır. Buna rağmen bu dönemlerde de bâliğ olmayan çocukların ilim meclislerinde yerlerini aldığı görülmektedir. Meselâ Süfyan b. Uyeyne,¹⁰⁹ Hammâd b. Seleme¹¹⁰ ve Abdullah b. Mübârek¹¹¹ gibi muhaddislerin henüz bulûğa ermeyen çocuklarla ilgilenerek onlara önem verdiği kaydedilir. Abdurrahmân b. Mehdî’den nakil ile yukarıda aktarılan ‘hadisin kokusu yeter’ sözü de konuya nasıl yaklaşıldığını göstermektedir. Kâdî Ebû Ömer el-Haşimî’nin beş yaşında iken Ebû Dâvûd’un *Sünen*’ini semâi¹¹² ve üç yaşında küçücük birinin İbn Cüreyc’in meclisine götürülmesi¹¹³ de dikkat çekici örneklerdir.

Hatîb el-Bağdadî’nin kaydetmiş olduğu aşağıdaki malumat da meselenin erken dönem uygulamasının görmek açısından önemlidir:

“Kâdî Ebû Ömer el-Kâsım b. Cafer b. Abdülvahid el-Hâşimî’ye, Ebû Ali el-Lü’lû’den Kitâbü’s-Sünen’i hangi sene dinlediğini sordum. Şöyle cevap verdi: ondan bu kitabı dört defa dinledim. İlk dinlemem 324 senesinde kitap ona arzedilirken idi. Babam kitabına (benim için) oğlum Kâsım mecliste bulundu (Hadara ibnî el-Kâsım) kaydını düştü. Sonra ikinci sene (325) ona kitap okunurken babam yine Hadara ibnî el-Kâsım yazdı. Kitâbu’s-Sünen ona arzediliyor ve ben dinliyorken üçüncü (326) ve dör-

109 Hatîb el-Bağdadî, *el-Câmi*, c. I, s. 489.

110 *A.g.e.*, c. I, s. 489.

111 *A.g.e.*, c. I, s. 488.

112 Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, c. II, s. 308.

113 *A.g.e.*, c. II, s. 308.

düncü (327) senesinde ise babam kitabına oğlum Kâsım dinledi (semia ibnî el-Kâsım) kaydını düştü."¹¹⁴

Burada Ebû Ömer'in -Hatîb'in de kaydettiği gibi- doğum tarihinin 322 olduğunu dikkate aldığımızda ilk defa ilim meclisine gidip kitap dinlediğinde 2 yaşında olduğu anlaşılmaktadır. Onun için semâ kaydının düşüldüğü yaşın da beş olduğu ortaya çıkmaktadır.

Çocukların semâ meclislerine katılımı; hadis kitaplarının merkezde olduğu, bu kaynakların daha geniş kalabalıklar tarafından sahiplenilmesi için icazet geleneğinin farklı boyutları ile yaygınlaştığı dönemlerde cârî bir uygulama haline gelmiştir. Mizzî'nin hadis okuduğu meclislerde oyun oynayan, zaptedilemeyen çocukların bulunması, onlar için semâ kaydının düşülmesi çocukların semâ meclislerinin aslî unsurlarından biri haline geldiğini göstermektedir.¹¹⁵ Yine benzer şekilde Takiyyüdin Süleyman el-Makdisî'nin meclisine gelen çocuklara mani olmaya çalışanlara; "onlara engel olmayın, şüphesiz biz de onlar gibi hadis dinledik"¹¹⁶ demesi de aynı bakış açısını yansıtır.

İslam âlimleri, kapasite ve zekâ itibariyle yetenekli gördükleri çocuklarla özellikle ilgilenmiş ve onları özel takibe tabi tutmuşlardır. Meselâ: İbn Teymiyye (ö. 728/1328) Kur'an tefsiri üzerine yapılan bir oturumda bir çocuğun gayretinden etkilenmiş ve ona "Şayet bir yıl boyunca bana mülâzamet edeceğine söz verirsen faydasını görürsün."¹¹⁷ diyerek yanında yetişmesi için onu teşvik etmiştir.

Bunların yanı sıra ilmî geleneği sürdüren aileler de çocuklarını küçük yaşlardan itibaren ilimle ve hadisle muhatap ederek onları yetiştirmişlerdir. İbn Hacer el-Askalânî'nin biyografilerine yer verdiği bazı kimseler hakkında aktardığı malumatlar da bunların istisna olmadığını ortaya koymaktadır. Meselâ: Muhammed b. Ali b. İsa el-Halebî (ö. 778) "üç yaşında Ebu'l-Fazl b. Asâkir'in huzuruna getirilmiş"¹¹⁸ ve Muhammed b. Muhammed b. Nâsır el-Halebî (ö. 784) de h. 706 yılında Humus'ta doğmuş ve 717 senesinde (yani on yaşında iken) burada *Sahîhu Buhârî*'yi dinlemiştir.¹¹⁹ Hibe bint Ahmed b. Muhammed b. Salim (ö. 786), 711 veya 712 senesinde doğmuş üç yaşında iken *Sahîhu'l-Buhârî* için Sit-

114 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 62.

115 İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-hadîs*, s. 165.

116 *A.g.e.*, s. 166.

117 *Hizmet, Mülâzemet, Tereddüt, Sohbet* kavramlarının ilmî açıdan önemi ve bu bağlamda yukarıdaki sözün oturduğu zemin için bk. Michael Chamberlain, *Ortaçağ'da Bilgi ve Sosyal Pratik*, trc.: Büşra Kaya, İstanbul 2014, s. 154.

118 İbn Hacer, *İnbâu'l-ğumr bi ebnâi'l-umr*, Kahire 1435/2014, c. I, s. 145.

119 *A.g.e.*, c. I, s. 270.

tü'l-Vüzerâ'ya getirilmiştir.¹²⁰ Ebu'l-Fazl Ahmed b. İbrahim (ö. 729), Müslim'in *Sahîh*'ini dört yaşında Ahmed b. Abdüddâim'den 666 senesinde dinlemiştir.¹²¹ İbn Hacer'in 4-5 yaşında iken ilim meclisine katılarak hadis dinleyenlere dair verdiği örneklerden bazıları şunlardır:

Ali b. Muhammed b. İbrahîm el-Kürdî (ö. 781),¹²² Abdullah b. Ebu'l-Beka Muhammed es-Sübki (ö. 785),¹²³ Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Makdisî (ö. 788),¹²⁴ Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî (ö. 799),¹²⁵ Yusuf b. Eminüddin (ö. 799)¹²⁶, İbrahim b. Ahmed b. Abdülhâdî el-Makdisî (ö. 800).¹²⁷

Sonuç

Henüz bâliğ olmamış olan çocukların semâ meclislerine gelerek hadis dinlemeleri, bu dönemde dinlemiş oldukları hadisleri bulûğ çağından sonra nakletmeleri genel itibariyle hadisçiler tarafından makbul bir metot olarak görülmüştür. Bunu sahih olarak addetmeyen, semâ için de bulûğ çağından sonraki dönemi esas alan muhaddisler bulunsa da erken dönemlerden itibaren çocuklarla bu doğrultuda ilgilenen muhaddisler hiç eksik olmamış, çocuklar hadis meclislerinin sabit unsurları arasında yerlerini almışlardır. Muhaddisler bir taraftan sabit kuralların merkezde olduğu bir usulle hadis metinlerinin asla sadık bir şekilde naklini temin etmeye çalışırken, bir taraftan da çocukluk şartlarını dikkate alarak geleceğin muhaddislerini de sisteme dâhil etmeyi ihmal etmemişlerdir.

Usul kitaplarında hadis öğrenimine ve kitabete başlamak için zikredilen yirmi, otuz gibi yaşları değerlendirirken bunların yerel farklılıkları yansıtan erken dönem uygulamaları olduğu görülmektedir. Özellikle kitapların nakledildiği, rihlelerin azaldığı müteahhir dönemlerde ise bir iki yaş gibi bebeklik çağlarında bile çocukların semâ meclislerine götürülmesinin bir usul haline geldiği anlaşılmaktadır. Aslında mesele etrafındaki farklılıklar ve yaklaşımlar; semâ meclisine katılım/hudûr, hadis dinleme/semâ, hadis yazma/kitâbet, hadis nakli/rivâyet gibi hadis öğrenim safhalarını ifadedeki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Bazen fark-

120 *A.g.e.*, c. I, s. 300.

121 İbn Hacer, *ed-Dürrerü'l-kâmine*, Beyrut 1418/1997, c. I, s. 59.

122 İbn Hacer, *İnbâu'l-ğumr*, c. I, s. 205.

123 *A.g.e.*, c. I, s. 283.

124 *A.g.e.*, c. I, s. 328.

125 *A.g.e.*, c. I, s. 536.

126 *A.g.e.*, c. I, s. 543.

127 İbn Hacer, *ed-Dürrerü'l-kâmine*, c. I, s. 13. Başka örnekler için bk. İbn Hacer, *a.g.e.*, c. I, s. 28, 41, 58, 63, 67, 68, 77, 102, 122, 125, 132, 144, 154, 172, 216.

lı ve ihtilaflı gibi görünen bir yaklaşım esasında bu safhalardan herhangi birini kastederek yapılmakta ve özü itibariyle arada bir farklılık da bulunmadığı ortaya çıkmaktadır.

Bu anlayış ve ihtiyaç, İslâm eğitim kurumlarının teşekkülünü de etkilemiş, Müslüman âlimler çocukların mümkün olduğu kadar erken dönemlerde eğitim alması gerektiğini belirtmişlerdir. İslam kültüründe var olan çocuk mektepleri de eğitimin çok erken dönemde başladığını göstermektedir. İslâmî ilimlerde Kur'an-ı Kerim'den sonra temeli oluşturan hadis eğitimi de hariçte tutulmamıştır.

Çocukluk döneminin eğitim için muhtemel mahzurları yanında sağlayacağı faydaları düşünüldüğünde hadis eğitimi için en elverişli dönem olduğunu belirtmek gerekmektedir. Öğrenilenlerin kalıcı olması, zihnin berrak olması, kolay ezberleme, dünya meşgalesi ve sorumluluğun az olması, itaat duygusunun baskın olması, taklit edilerek öğrenilmesi gibi birçok özellik onların işitme/semâ ve ezberleme/hıfzın merkezde olduğu hadis ilminden istifadelerini kolaylaştıracak, sonraki dönemlerde bunları aktarmalarını temin edecektir. Günümüzde yapılan araştırmalar da çocukların 5-6 gibi temyiz yaşlarından itibaren öğrenmeye olan yatkınlığını, bu dönemin iyi değerlendirilmesi gerektiği hususunu teyit etmektedir.

Kaynakça

- Akpınar, Cemil, “İcâzet”, *DİA*, c. XXI, İstanbul, 2000.
- _____, “İbn Cemâa”, *DİA*, c. XIX, İstanbul, 1999.
- Akyüz, Ali, “Çocuk ve Namaz”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, sayı 10, 2002.
- Ali el-Kârî, Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî, *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, Beyrut, 1432/2010.
- Aynî, Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed, *Umde-tü'l-kârî Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, Lübnan, 2009.
- Bardakoğlu, Ali, “Bulûğ”, *DİA*, c. VI, İstanbul, 1992.
- Bayraktar, Faruk, *İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münâsebetleri*, İstanbul, 1997.
- Berkey, Jonathan P., *Ortaçağ Kahire'sinde Bilginin İntikali*, trc. İsmail Eriş, İstanbul, 2015.
- Chamberlain, Michael, *Ortaçağ'da Bilgi ve Sosyal Pratik*, trc. Büşra Kaya, İstanbul, 2014.
- Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Öğrenimi Tarihi ve Güncel Boyut*, İstanbul, 2011.
- Çelebi, Ahmed, *İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, trc. Ali Yardım, İstanbul, 2013.
- Düzenli, Muhittin, “Hadis Alma Yöntemi Olarak İcazet ve Münavele”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2002.
- Gökyay, Orhan Şaik, “Kâtib Çelebi”, *DİA*, c. XXV, Ankara, 2002.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, Lübnan/Beyrut, 2012.
- _____, *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, Beyrut, 1416/1996.
- _____, *İcâzetü'l-mechûl ve'l-ma'dûm*, Beyrut, 1425/2004.
- Hatiboğlu, İbrahim, “Süfyân b. Uyeyne”, *DİA*, c. XXXVIII, İstanbul, 2010.
- Irakî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn, *et-Takyîd ve'l-izâh limâ utlika ve uğlika min Mukaddimeti'bni's-Salâh*, Beyrut, 1405/1984.
- İbn Cemâa, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. İbrâhîm, *Tezkiretü's-sâmi' ve'l-mütekellim fî edebi'l-âlim ve'l-müteallim*, Lübnan/Beyrut, 2009.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, Beyrut, 1418/1997.

_____, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dımaşk, 1421/2000.

_____, *İnbâu'l-ğumr bi ebnâi'l-umr*, Kahire, 1435/2014.

_____, *Nüzhetü'n-nazar* (Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker ile birlikte), Beyrut, ts.

_____, *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi (Nuzhetü'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbeti'l-Fiker)*, trc. Talat Koçyiğit, Ankara, 1971.

_____, *Takrîbu't-Tehzîb*, Suriye/Haleb, 1412/1992.

İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed el-Hadramî, *Mukaddime*, trc. Halil Kendir, İstanbul, 2004.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn, *İhtisâru Ulûmi'l-hadîs (el-Bâisü'l-hasîs ile birlikte)*, Beyrut, 1432/2011.

İbnü's-Salâh, Ebü Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-hadîs*, Dımaşk, 1421/2000.

Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl b. Mûsâma, *el-İlmâ'ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve tak-yîdi's-semâ'*, Kahire, 1398/1978.

Karahan, Abdullah, *İbn Receb el-Hanbelî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, Bursa, 2009.

Katib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, İstanbul, 1941.

Köylü, Mustafa, "Çocukluk Dönemi Ahlak Gelişimi", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, sayı 12, 2003.

_____, "Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt XLV, sayı 2, 2004.

Mehmedoğlu, Ali Ulvi, *Kişilik ve Din*, İstanbul, 2004.

Nevevî, Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *İrşâdü tullâbi'l-hakâik ilâ ma'rifeti süneni hayri'l-halâik*, Kahire, 1434/2013.

Okiç, M. Tayyib, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*, İstanbul, 1959.

Özkan, Halit, "Zührî", *DİA*, c. XLIV, İstanbul, 2013.

Ramehürmüzî, Kâdî Ebü Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdirrahmân, *el-Muhaddisu'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*, Beyrut, 1391/1971.

Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân, *Fethu'l-muğîs bi şerhi Elfiyyeti'l-hadîs li'l-İrâkî*, Riyad, 1426.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Tedribü'r-râvi fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, Beyrut, 1419/1999.

Yörükoğlu, Atalay, *Çocuk Ruh Sağlığı*, İstanbul, 2000.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır, *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni'salâh*, Riyad, 1419/1998.

